

NEMIRI NA POSJEDIMA TOPUSKE OPATIJE SREDINOM XVI STOLJEĆA

Josip Adamček

Sredinom XVI st. izbili su na posjedima topuske opatije veliki nemiri. Ti nemiri zavređuju osobitu pažnju kako zbog složenih uvjeta u kojima su se odvijali, tako isto i zbog toga što predstavljaju važnu kariku u lancu općeg zaoštavanja klasne borbe u Hrvatskoj. Oni su bili najuže povezani s osnovnim tendencijama u razvitku feudalne rente — zapravo otvorena borba protiv povećavanja feudalnog izrabljivanja.

Međutim, treba odmah istaći da su se na topuskom vlastelinstvu sve do druge polovice XVI st. zadržali brojni relikti društvenih odnosa još iz doba osnivanja opatije. To je nemirima dalo poseban pečat, tako da oni u ponekim momentima i odudaraju od općih tendencija. Tu je npr. borba protiv novih oblika feudalne eksploatacije bila i borba privilegiranih podložnika za stare povlastice. No unatoč tome, nadamo se da će ovaj prikaz biti prilog upoznavanju tendencija u razvitku agrarnih odnosa u Hrvatskoj u XVI stoljeću.

Zbivanja na topuskim posjedima 1549—55. nazvali smo nemirima. Tim nazivom želimo obuhvatiti sve oblike borbe protiv vlastelina u tom periodu (pobune, zavjeru, nepokornost, pasivni otpor, parničenje i sl.)

Premda je više puta pisano o historiji topuske opatije, spomenuti nemiri ostali su sve do sada nepoznati.

Povijest opatije prvi je 1864. prikazao Ivan Kukuljević u radu: »Opatija b. d. Marije u Topuskom«.¹ Taj rad sadržava dosta podataka o XVI st. i periodu kad je opatijom upravljala obitelj Keglević. Kukuljeviću su ipak promakli dokumenti o nemirima. On je jedino znao da je gubernator Petar Keglević učinio mnoga nasilja »kaptolu zagrebačkom kao i susjedom svojim i topuskim slobodnjakom«.²

Ivan Tkalčić je 1896. objavio rad »Cistercitski samostan u Topuskom«.³ Taj je učinio suvišnim onaj dio Kukuljevićeve studije u kojem je obrađeno XIII i XIV st., jer sadržava mnogo dublji i tačniji prikaz tog razdoblja. Tkalčić je s mnogo smisla prikazao stanje na vlastelinstvu i analizirao topografske podatke fundacionalnih isprava. Njegov rad, na žalost, seže samo do druge polovice XV st., tj. do odlaska cistercita iz Topuskog.

¹ Književnik I, Zagreb 1864, 78—97.

² Isto, 90.

³ Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, Nova serija II, Zagreb 1896/7, 110—129.

Prikaz povijesti topuske opatije u knjizi Julija Kempfa »Lječilište Topusko u Hrvatskoj« nema posebne vrijednosti. To je uglavnom kompilacija prethodnih radova.⁴

Najpotpuniji pregled Keglevičeve uprave topuskom opatijom sadržava uvodna rasprava Vj. Klaića za zbirku dokumenata »Acta Keglevichiana«.⁵ Klaić, međutim, jednako kao i prethodni pisci, nije obradio nemire na opatijskim posjedima.

Objelodanjena građa o topuskom vlastelinstvu u XVI st. vrlo je oskudna. Važnija je jedino velika parnica protiv upravitelja opatije Ladislava Ratkaja iz 1521—24, koju je objavio E. Laszowski.⁶ U toj su ispravi dosta opširno opisane prilike na vlastelinstvu. Isprave iz XVI st. o Topuskom koje su objavljene u općim zbornicima dokumenata i Vjesniku zemaljskog arhiva odnose se uglavnom na sporedna pitanja.⁷

Zbog svega toga ovaj će se prikaz morati temeljiti gotovo potpuno na građi iz arhiva.⁸ Ta građa doduše ne osvjetljava sve događaje jednako, ali se unatoč tome o nemirima može stvoriti dosta cjelovita slika. Jedino je premalo dokumenata o ugušivanju nemira.

Prije prijelaza na prikaz samih nemira bit će u zasebnim poglavljima prikazane prilike na topuskim posjedima u XVI st. i osnovne tendencije u razvitku feudalne rente na njima. Smatramo da će se time dobiti osnovni okviri u kojima su se ti nemiri odvijali i razjasniti neke njihove specifičnosti.

I Topusko vlastelinstvo u XVI stoljeću

1.

Kad su potkraj XV st., zbog turskih provala, cisterciti napustili Topusko, počeli su se za posjede te opatije otimati mnogi hrvatski velikaši. Upravitelji (gubernatori) toga crkvenog vlastelinstva često su se mijenjali.

Na početku XVI st. topusku je opatiju držao kratko vrijeme Ivan de Pozegawar, a zatim, čini se, i ban Petar Berislavić. Poslije toga opatijom je neko vrijeme upravljao Ladislav Ratkaj. O pljačkama koje su Ratkaji počinili za vrijeme svoje uprave na topuskim posjedima sačuvala se opširna istraga.⁹ Ratkaji su, čini se, bili svjesni da je njihova uprava privremena i zato su nastojali u što kraće vrijeme izvući s posjeda što više koristi. Oni su kmeto-

⁴ J. Kempf, *Lječilište Topusko u Hrvatskoj*, Zagreb 1929.

⁵ Vj. Klaić, *Acta Keglevichiana annorum 1322—1527*, MSHSM XLII, Zagreb 1917, predgovor, str. XLVIII—LVIII.

⁶ E. Laszowski, *Prilog za povijest opatije topuske*, *Starine JAZU XXXII*, Zagreb 1907, 92—130.

⁷ E. Laszowski, *K povijesti opatije Topusko*, VZA I, Zagreb 1899, 199—200; Vj. Klaić, *Dva priloga za povijest cisterčanskog samostana u Topuskom*, VZA III, Zagreb 1901, 203—204.

⁸ Upotrijebljena je građa iz ovih arhiva: Nadbiskupski arhiv u Zagrebu (dalje: Ndb. a.), serije: Juridica, Donationalia, Oeconomica i Decimalia; Kaptojski arhiv u Zagrebu, I odjel (dalje: KAZ); Arhiv Jugoslavenske akademije u Zagrebu, serija Diplomata.

⁹ E. Laszowski, *Prilog za povijest opatije topuske*, *Starine JAZU XXXII*, Zagreb 1907, 92—130.

vima nametnuli mnoge izvanredne terete, a gotovo sav pokretni imetak od-
vukli su na svoje vlastelinstvo Veliki Tabor. Slično su upravljali opatijom
i ostali njeni »gubernatori« i »zaštitnici«. Njihova je uprava postepeno upro-
paštavala to bogato vlastelinstvo.

Poslije Ratkaja postao je upravitelj opatije naslovni kninski biskup An-
drija Tuškanić. Iz njegova doba potječu mnogobrojne darovnice za nova
predija. Zatim je kratko vrijeme gubernator opatije bio Jerolim Horvat od
Klisa.¹⁰

Sredinom 1533. postao je gubernator topuske opatije utjecajni velikaš
Petar Keglević, kraljevski komesar u Hrvatskoj i Slavoniji. Unatoč protiv-
ljenju nekih velikaša uspio se učvrstiti na tom vlastelinstvu. Postigao je da
njegov osmogodišnji sin Franjo bude imenovan opatom.¹¹ Petar Keglević se
preuzimajući opatiju obvezao da će u Bihaću i Ripaču uzdržavati vojničke
posade, da će u Topuskom držati nekoliko redovnika i da će senjskom biskupu
Jožefiću plaćati godišnje 200 for.¹² Tih se obaveza pridržavao, međutim, samo
u početku.

Tako je golemo topusko vlastelinstvo došlo u ruke obitelji Keglević. Petar
Keglević je kraj maloljetnog sina kao opata zadržao položaj gubernatora. Prem-
da osmogodišnji Franjo nije imao potrebne crkvene činove (a ni kasnije ih
nije htio primiti), on je preko dvadeset godina obavljao dužnost opata. Kralj
Ferdinand je npr. još i 1554. tražio da se mladi opat zaredi za svećenika.¹³ Opat
Franjo provodio je i kao mladić potpuno svjetovni život. Bio je mnogo više
pustolovni vođa naoružane bande vlastelinskih slugu i strastveni lovac, nego
čovjek koga su 1534. predstavili kao »po prirodi naklonjena [...] samostan-
skom životu«. Dok je jurio za lijepim kmeticama, na »oltarima nekoć slavne
opatije spavali su njegovi lovački psi«.¹⁴

Poslije afere starog Petra Keglevića u Međimurju (1546) opatijom su neko
vrijeme zajednički upravljali njegovi sinovi. Napakon je negdje između 1553.
i 1554. počeo samostalno upravljati i mladi opat Franjo.

Opat Franjo Keglević je umro 1557. Njegova su braća Matija, Petar i
Šimun najprije topuske posjede temeljito opljačkali i zatim ih po kraljevu
nalogu 1558. predali zagrebačkom biskupu Matiji Brumanu.¹⁵ Zagrebački su
biskupi to vlastelinstvo zadržali sve do 1784.

2.

Posjedi topuske opatije zapremali su u početku golemo područje; to je
bila gotovo cijela gorska županija (*comitatus de Gora*). U ispravi o osnivanju
opatije popisana su samo »nomina principalium eiusdem comitatus parcium«,
jer se radilo o posjedima koji nisu činili zatvorenu teritorijalnu cjelinu i

¹⁰ Kukuljević, n. dj., 87.

¹¹ E. Laszowski, Monumenta Habsburgica II, 187; Kukuljević, n. dj., 88.

¹² Laszowski, Mon. Habsburgica II, 163, 509; F. Šišić, Hrv. saborski spisi I,
303.

¹³ Klaić, Acta Keglevichiana, predgovor, str. V.

¹⁴ Kukuljević, n. dj., 90; Ndb. a. Jur., br. 254.

¹⁵ Kukuljević, n. dj., 91.

kojima se zbog toga nisu mogle opisati međe.¹⁶ Kukuljević je naveo da su to bila »ogromna posjedovanja, kojih opseg bijaše tolik, da bi ga jašilac na dobru konju jedva za četiri dana objašiti mogao«. ¹⁷

Tokom XV i XVI st. teritorij se topuskog vlastelinstva osjetno smanjio. Neki su se dijelovi izdvojili u posebne posjede, a drugi su postali pogranično područje prema Turskoj. Pri tom je karakteristično da su preostali opatijski posjedi postali u teritorijalnom pogledu gotovo zatvorena cjelina.

Topuske su posjede u više navrata u drugoj polovici XV st. opustošili Turci. Na početku 1519. spominje se velika provala. Tada je odvedeno u tursko ropstvo preko 200 seljaka iz Dolca i Svračica.¹⁸ Turske su čete u XVI st. često prodirale preko topuskih posjeda u Kranjsku i Turopolje. Zabilježeno je npr. da su kmetovi iz Brkiševine, predvođeni sucem Tomom Galinovićem, 1546. dočekali i porazili kod Vagatićeva broda na Kupi jedan takav odred kad se vraćao iz Turopolja.¹⁹

Turci su 1548. ponovo opustošili topuske posjede. Očekivalo se čak da će napasti topusku tvrđu. Razorna pustošenja toga kraja započela su ipak tek u drugoj polovici XVI stoljeća. Osobito su razorne provale bile 1556. i 1558.²⁰ Turskim provalama bili su najprije ekonomski upropašteni jugoistočni dijelovi vlastelinstva, a 60-ih godina XVI st. i područje oko Pokupskoga.

3.

Posjedovni odnosi na topuskom vlastelinstvu bili su vrlo zamršeni. Tu je živjelo nekoliko kategorija podložnika koji su uživali čitavu skalu prava i slobodina. Uz to su se i u pravnoj strukturi održali mnogi relikti iz doba postanka opatije. Novi su se elementi u to stanje ugrađivali vrlo sporo. Prolazila su stoljeća, a zgrada se feudalno-pravnih odnosa na vlastelinstvu nije radikalno mijenjala. Sve su se nove društvene snage obično prilagođavale postojećoj strukturi. U pozadini svega toga bila je konzervativnost proizvodnih snaga i opća sporost razvitka. Ozbiljnije se promjene u tom stanju koje se zasnivalo na privilegijama kralja Andrije, primjećuju tek u drugoj polovici XVI stoljeća. Unatoč šarolikosti posjedovnopравnih odnosa svi se posjedi na topuskom vlastelinstvu mogu svrstati u jednu od slijedećih grupa: prediji, vlastelinski alodi, plemićki posjedi i kmetška selišta. Ovdje ćemo pokušati prikazati samo osnovne karakteristike tih posjeda sredinom XVI stoljeća.

a) *Prediji*

Prediji su davali specifični pečat čitavom topuskom vlastelinstvu; to su bili nasljedni vazalni posjedi. Uživalac takvog posjeda, u pravilu plemić, dobivao je opatovu darovnicu u kojoj su obično bile određene kako njegove obaveze prema opatu, tako isto i obaveze i tereti njegovih kmetova. Između

¹⁶ T. S mi č i k l a s, Codex diplomaticus III, 103—106 (dalje: CD).

¹⁷ Kukuljević, n. dj., 86.

¹⁸ Laszowski, n. dj., 113, 114.

¹⁹ Ndb. a., Jur., br. 207.

²⁰ Vj. K l a i ć, Povjest Hrvata III/1, 206, 221.

opata i držalaca predija uspostavljene su tim darovnicama brojne pravne i ekonomske veze. Premda su neki prediji po svojoj veličini i gospodarskoj organizaciji bili prava vlastelinstva, oni su ipak i dalje činili dio opatijskog vlastelinstva. Većina se predija u gospodarskom pogledu sastojala od cjelovitih posjeda. Predij je imao svoje kmetove, alodijalne oranice, vinograde, a obično i šume.

Najvažniju vezu između opata kao gospodara i predijalca, njegova vazala, činila je zajednička eksploatacija kmetova koji su živjeli na prediju. Naime, predijalcu je s njegova predija pripadao samo dio feudalne rente; određene daće pobirao je i opat. Upravo u tome, čini se, i leži glavni smisao postanka predijalnih posjeda. Opat je davao plemićima dijelove svoga golema vlastelinstva, jer je bio zainteresiran da mu oni osiguraju pritjecanje rente i općenito gospodarski organiziraju dobivene posjede. Određenu su ulogu kod postanka predija, dakako, igrale i opatove potrebe za vazalnim službama.

Najveći se predij topuske opatije nalazio u *V r a t e č k o m* (praedium Wratzca) u Pokuplju. Taj je posjed još potkraj XV st. oduzeo opatiji Ivaniš Korvin i darovao svom kaštelanu Ivanu Alapyju.²¹ Zbog predija Vratečko vodili su upravitelji opatije s Alapićima dugotrajne parnice. Oni ga nisu nikako htjeli ni vratiti ni podvrći opatovoj jurisdikciji.²²

S Alapićima se uspio nagoditi tek biskup Matija Bruman 1560. Tek tada su se obvezali da će u ime tlake, desetine i ostalih servicija toga predija davati biskupu 500 forinti godišnje.²³ Biskup Drašković je 1577. smanjio taj zakup na svega 50 forinti, jer su Vratečko zbog turskih pustošenja mnogi kmetovi napustili.²⁴

Opustošenost predija Vratečko u drugoj polovici XVI st. pokazuju i popisi poreza. Ali premda je 1576. potpuno oslobođen poreza, na njemu su još uvijek živjeli kmetovi; 1583. bilo je 30 kmetova i 32 gornjaka.²⁵

Predij *H r u š o v a c* (Hrwssowcz) u Pokuplju držali su plemići Hrušovački. Njemu su pripadala sela Gornji i Donji Hrušovac, a uživala su ga tri člana te obitelji. Predij Hrušovac je ekonomski napredovao sve do 70-ih godina XVI st.; imao je 60—80 kmetova i velike vinograde (s oko 150 vedara gornice.)²⁶

Predij *Š i š i n e c* nedaleko Brkiševine dobio je ime po Šiši, sinu Martina Tlaka, koji ga je posjedovao na početku XV stoljeća. Kasnije su taj posjed dobili Bojnikovići, koji su promijenili svoje prezime prema njegovu imenu.²⁷ U prvoj polovici XVI st. predij je imao 2—3 dima. Turci su ga opustošili 1574.²⁸

Predij *Č r v i l n o* (Cherwilno) u Pokuplju držala je u XVI st. obitelj Strizoje (Strezoye, Stryzoye.) I taj je posjed počeo ekonomski propadati u drugoj polovici XVI st.; 40-ih godina imao je 70—80 kmetova, a 1583. samo dvadesetak.²⁹

²¹ Ndb. a., Jur., br. 183.

²² Isto, br. 218.

²³ KAZ, Protocollum I, str. 193—200.

²⁴ Ndb. a., Dec., br. 118.

²⁵ Ndb. a., Dec., br. 124—126.

²⁶ Arhiv Hrvatske, Conscriptioes dicarum, Tom I.

²⁷ Ndb. a., Don., br. 59.

²⁸ Arhiv Hrvatske, Conscriptioes dicarum, Tom I.

²⁹ Ndb. a., Don, br. 165, 261; Dec., br. 124—126.

Predij Augušanovec držao je u prvoj polovici XV st. Ladislav Tot Susjedgradski. God. 1489. dobio ga je zagrebački kanonik Nikola de Bucha. Obitelj Budachky uživala je taj predij do sredine XVI st., kad ga je stekao Tahyjev službenik Antun Gereczy. Augušanovec se od 1578. u popisima dike vodio kao potpuno opustošen, ali je u tom selu još i 1583. bilo dvadesetak kmetova.³⁰

Prediji u Dubravi nastali su dijeljenjem posjeda koji je u prvoj polovici XVI st. pripadao Ladislavu Krmčiću (Kermchich). Tako su nastali sitni posjedi koje su držali predijalci Pervan, Krpačić, Dolački i više članova obitelji Krmčić.³¹

Na pokupskom dijelu vlastelinstva bila je još jedna grupa sitnih predija u Opatovini i uz Kupu. (praedia in Opatowina et ad Kuppam). Ti su se posjedi nalazili iznad Kupe u okolici Pokupskog, a držali su ih predijalci Biletić, Imprić, Ličković i drugi. U drugoj polovici XVI st. imali su svi zajedno oko 10 dimova. Pojedini prediji iz te grupe spominju se pod nazivima Opatovina, »sub Pokupye«, Impričevina (Jamnica).³²

Predij Otok držali su 1523. braća Tomo, Ivan i Stjepan Mišljenovići. Posjed je 1546. imao samo jedan, a 1554—78. četiri dima. Predij Cerje posjedovala je obitelj Jurjević, a imao je 2—3 dima. Predij Roženicu uživala su dva člana obitelji Križanić. Imao je slijedeći broj dimova: 1546. — osam, 1554. — deset, 1568—76. — šest.

Predij Strelča selo (Strelchaszela, kasnije Strelečko) dobio je 1495. Martin de Lusacz, a u XVI st. posjedovali su ga Juraj, Franjo i Krsto Martinić. Predij Smoljak (Zmoljak) posjedovao je Petar Mazinski, a predij Prikraj Juriša i Ivan Žarković.³³

U Pokuplju je bilo još i nekoliko predija na vinorodnim brdima. To su bili: Pokupski vrh, Vinagora, Petkovački vrh, Stupnički vrh, Jastrebinski vrh i Setnički vrh (Zethnichky werh). Sve su to bili mali posjedi (1/2 — 3 dima); neki su nastali tek u drugoj polovici XVI stoljeća.³⁴

Na topuskom dijelu opatijskog vlastelinstva mnogi su prediji propali zbog turskih pustošenja. Tu se sredinom XVI st. spominje samo desetak takvih posjeda.

Predij Malu Bukovicu držao je do 1562. Nikola od Male Bukovice. Tada ga je dobio Juraj Batinić iz Steničnjaka.³⁵

Veliki predij Golinj (Golinya) posjedovali su u XV st. Fabijan Tather i Valentin Križović (Cryowycz). U doba nemira sredinom XVI st. ondje su bili Mihajlo i Nikola Golynzky de Golyna.³⁶

Predij Buča (Buccha) posjedovao je u to doba Ivan Budački, službenik bana Nikole Zrinskog.³⁷

³⁰ Ndb. a., Don., br. 122, 127; Dec., br. 124—126.

³¹ Arhiv Hrvatske, Conscriptioes dicarum, Tom I; Ndb. a., Dec., br. 124—126.

³² Isto; Ndb. a., Don., br. 37, 169.

³³ Ndb. a., Dec., br. 124—126; Don., br. 160, 161, 119, 212.

³⁴ Isto, Don., br., 214, 155, 204.

³⁵ Isto, br. 203.

³⁶ KAZ, Acta loci credibilis, series II, br. 727, 917; Ndb. a., Jur., br. 255.

³⁷ Ndb. a., Jur., br. 219, 255.

Na topuskom se posjedu sredinom XVI st. spominju još i ovi prediji: *Bijeli Brezi* (predijalci braća *Ajtić*), *Banja* (predijalac *Tomo Banski*), *Kukurić* (predijalac *Pavao Kukurički*), *Senkovac* (predijalac *Marko Srbelin*), *Strmec* u *Petrovoj gori* i *Slana*.

Letimičan pregled najvažnijih predija topuske opatiije pokazuje da se broj tih posjeda sredinom XVI st. povećavao na pokupskom, a smanjivao na topuskom dijelu opatijskog vlastelinstva. Do toga je došlo zbog veće izloženosti topuskog kraja turskim upadima.

b) Opatovi posjedi

Dio topuskog vlastelinstva držao je sam opat. Vlastiti opatovi posjedi sastojali su se, jednako kao i prediji, od kmetova i aloda. Popisi dike iz XVI st. pokazuju da su se ti posjedi neprekidno smanjivali. Opat je 1546. oko *Brkiševine* i *Pokupskog* držao 35 dimova. Taj se broj do 1566. smanjio na svega 12 dimova. Istodobno se broj dimova u posjedu predijalaca smanjio samo s 51 na 49.³⁸ To su podaci samo za dio vlastelinstva oko *Pokupskoga*. Na topuskim posjedima nije se ubirao porez i za njih nema odgovarajućih podataka. Ondje su, kako se to može pretpostaviti po nekim dokumentima, opatijski alodi bili nešto veći.

Najvažniji opatijski alodi bili su u *Pričrešnici* (*Prychresnycha*), *Crnoj Mlaci* (*Cherna Mlaka*), *Dubovčcu* (*Dubowchach*), *Šatornom* (*Sathorno*), *Gračenicima*, *Svračicama*, *Boviću*, *Topuskom* i *Pokupskom*.

c) Plemićke općine i sučije

Plemićke su općine (*generationes*) uživale svoje slobostine kao kolektivi. Neke njihove privilegije temeljile su se čak na ispravama kralja *Andrije* o osnivanju opatiije iz 1211. i 1213. Najkrupnije plemićke općine bile su u *Boviću* i *Brkiševini*.

Bović (*Bowych*, *Bowicha*) se spominje kao opatijski posjed već u ispravi kralja *Andrije* iz 1211. U toj se ispravi također navodi »*Bremiver in Bovicha*«, koji je oslobođen *maturine*.³⁹ Od tog *Bremivera* vjerojatno potječe kasnija plemićka općina u *Boviću* (*generatio nobilium*). Toj je općini opat *Barnaba* 1454. propisao dužnosti i prava u posebnom privilegiju, koji je kasnije potvrdio kralj.⁴⁰ *Bovički* su plemići uz dozvolu vlastelina 1527. sagradili svoj kaštel. Tada su njihove slobostine nešto izmijenjene.⁴¹

Bovički su plemići brzo izgubili svoj kaštel; već se sredinom XVI st. u njemu nalazio opatov kaštelan. To je, uostalom, bilo doba kada se radilo o opstanku plemićke općine.

Bovički su plemići bili većinom jednoselci; samo je nekoliko njih posjedovalo po kojeg kmeta. Njihova se općina obično nazivala »*generatio*«. Među-

³⁸ Arhiv Hrvatske, *Conscriptiones dicarum*, Tom I.

³⁹ CD III, str. 103—106; *Tkalčić*, n. dj., 112.

⁴⁰ *Kukuljević*, n. dj., 108.

⁴¹ *Ndb. a.*, Don., br. 170.

tim, tu su u XVI st. stanovali i neki građani — »purgari« (vjerojatno uz novi kaštel), jer se za tu općinu katkad upotrebljavao naziv »judicatus nobilium et civitatensium«, »nobiles et cives in judicatu de Buovich«. ⁴²

Plemićka općina u Brkiševini (Berkussewyna, Berkus) potječe od Brkiša (Werkis, terra Berkis), »jobagiona«, koji je na početku XIII st. bio oslobođen marturine. ⁴³ Tek je opat Gvido u XV st. plemićima te općine nametnuo marturinu i neke daće. ⁴⁴

Na teritoriju te općine živjelo je u XVI st. dosta sitnih predijalaca koji su imali individualne privilegije. Tu se 1550. izričito spominju plemići koji posjeduju kmetove — »jobagiones ac incolae nobilium de dicta Berkussewyna«. ⁴⁵ Sučija u Brkiševini obično se nazivala »generatio de Berkus«, a katkada i »judicatus nobilium ac jobagionum« ili samo »communitas«. ⁴⁶

U Svračicama (Zrachycze) također je postojala plemićka općina. »Nobiles de Srachicha« dobili su 1361. pravo birati suca. ⁴⁷ U tom je mjestu na početku XVI st. sagrađen općinski kaštel, koji je zatim opat posvojio. ⁴⁸ Sučija u Svračicama spominje se u XVI st. pod nazivom »judicatus nobilium ac ignobilium«.

Plemićka zajednica u Rovišnom (Rowisno) potjecala je od predijalca Vulkana koji se spominje u ispravama o osnivanju opatije. To se daće zaključiti iz regesta isprave kralja Karla iz 1317. kojom je bio potvrđen privilegij »generationi Volkanovecz sub Rowisno et super Usti Dolgo«. ⁴⁹ Kao i na drugim mjestima i ovdje se u XVI st. zajednički vodila plemićka i kmetvska općina — »villicatus nobilium et ignobilium de Rovisno«. ⁵⁰

U Dolcu se već 1361. spominje plemićka općina. ⁵¹ I tu je kasnije postojala zajednička sučija plemića i kmetova (judicatus). ⁵² Područje Dolca opustošili su na početku XVI st. Turci.

Budomerić je također bio »judicatus nobilium et ignobilium«. Čini se da je ta sučija nastala od starog opatijskog posjeda »terra Bodilo«. ⁵³

Na topuskom se vlastelinstvu u XVI st. spominju još i ove sučije: Bratetić, Purgarija, Kučkovec, Strmec, Preseka, Zaloj, Kliman i Zalužje. I u njima se kao članovi seoske općine uz kmetove spominju i plemići.

U vezi s turskim pustošenjima, gospodarski centar vlastelinstva prenesen je u drugoj polovici XVI st. iz Topuskog u Pokupsko. Tu su još 20-ih godina sagrađene različite gospodarske zgrade i kameni kaštel. ⁵⁴ Područje oko Po-

⁴² KAZ, Acta loci credibilis, ser. II, br. 796, 800.

⁴³ CD III, str. 117.

⁴⁴ Ndb. a., Don., br. 156.

⁴⁵ KAZ, Acta loci credibilis, ser. II, br. 796, 800.

⁴⁶ Ndb. a., Jur., br. 255; Don., br. 165.

⁴⁷ CD XIII, str. 124—126.

⁴⁸ KAZ, Acta loci credibilis, ser. I, Litt. K, br. 11.

⁴⁹ Arhiv JAZU, II-c 28, sub litt. 3; Vulkanova zemlja je bila na utoku rijeke Maje u Glinu. (Tkalčić, n. dj., 212)

⁵⁰ KAZ, Acta loci credibilis, ser. II, br. 796, 800; Ndb. a., Jur., br. 252, 255.

⁵¹ CD XIII, str. 122—124.

⁵² Ndb. a., Jur., br. 255; KAZ, Acta loci credibilis, ser. II, br. 727, 800.

⁵³ Budilova zemlja na Glini. (Tkalčić, n. dj., 112)

⁵⁴ Laszowski, Starine XXXII, 118—119.

kupskog Turci su opustošili tek 60-ih godina XVI st., dok je kraj oko Topuskog tu sudbinu doživio pola stoljeća ranije.

Oko Pokupskog bila je u XVI st. sučija *Zalužje* (*Zalusye*), u kojoj se uz kmetove spominju »*civitatenses*«, a i brojni posjedi predijalaca.⁵⁵

Pokraj topuske tvrđe bilo je već u početku XIII st. gradsko naselje (*libera villa*) sa stanovnicima koji su uživali varoške privilegije (*cives, hospites*). Topusko je sve do turskih provala bilo polazište jednog od glavnih putova za Primorje.⁵⁶ Građani tog mjesta vjerojatno su sudjelovali u trgovini koja se vodila tim putem. Njihova pobuna sredinom XIV st. pokazuje da su za razvitak mjesta postale preuske slobostine vlastelinskog podgrađa. Građani su, naime, zahtijevali da se njihovo mjesto izuzme ispod opatove vlasti i podvrgne vlasti bana.⁵⁷

Kad je zbog turskih provala trgovina dolinom Une obustavljena, trgovište u Topuskom počelo je propadati. Sredinom XVI st. topusko je podgrađe bilo vlastelinska sučija (*judicatus de Purga, judicatus civitatensium*), koja se tada gotovo ni po čemu ne razlikuje od drugih seoskih općina. Uza sam topuski samostan spominje se posebno naselje željara — »*universitas inquilinorum abbacie de Thopozka prope monasterium*«. ⁵⁸

Ovaj kratki pregled pokazuje da su seoske općine na topuskom vlastelinstvu imale složenu strukturu. U njima su živjeli opatovi kmetovi, plemićki rodovi, kmetovi sitnih plemića i poneki predijalac. Svaka od tih kategorija podložnika uživala je svoje slobostine. Upravo je ta lepeza sloboda i prava bila važan faktor koji je otežavao opatu da učvrsti vlast nad seoskim općinama.

Sve do XVI st. očuvao se, još iz doba osnivanja opatije, naročit sistem sudstva na topuskom vlastelinstvu. Kralj je osnivajući opatiju prenio na opata svu vlast župana gorske županije. Opat je u vezi s tim za obavljanje sudske vlasti imenovao službenika koji se nazivao dvorski župan (*comes curialis*) i špan (*spanus*). Čini se da su stanovnici odmah pružili otpor toj privatizaciji županijske vlasti. Kralj je 1213. morao posebno narediti da opatov dvorski župan ima u sudstvu onu vlast koja je prije pripadala njegovu županu.⁵⁹

Opatov je župan, isto kao i ranije župan hercega Andrije, dobivao dio naturalne rente iz kmetskih sučija.⁶⁰

Dvorski je župan i u XVI st. bio najviši vlastelinski službenik. On je još uvijek upravljao sudstvom topuske opatije, izdavao vjerodostojne isprave i sazivao opatijske skupštine. U nekim se ispravama zbog toga nazivao »*judex ordinarius*«.

Iz doba stare županije, odnosno osnivanja opatije, očuvale su se i bitne crte u načinu sudovanja. Opatov je dvorski župan sazivao svake godine o Jurjevu redovite sudske skupštine cijele opatije (*terminus celebrationis iudiciorum generalium*). Župan je i predsjedavao tim skupštinama, ali su ostale

⁵⁵ »*judicatus Zalwsye civitatensium*« (KAZ, Acta loci credibilis, ser. II, br. 796, 800.)

⁵⁶ Tkalčić, n. dj., 121, 126.

⁵⁷ CD XII, str. 81—83.

⁵⁸ Laszowski, Starine XXXII, 106.

⁵⁹ »... *comes curialis, quem abbas constituerit, eandem potestatem habeat in exercendis iudiciis, quam habuit comes noster, dum eundem tenuimus comitatem.*« (CD III, str. 120).

⁶⁰ Tkalčić, n. dj., 112.

članove suda izabirali opatijski plemići. Opatija je dakle i u XVI st. imala svoju »sedriju« (sedes judiciaria totius abbatiae B. V. M. in Thopozka). Tom su sudu bili podložni svi opatijski plemići, inače »veri nobiles Regni«. Zagrebački se biskup, npr., još 1600. tužio Saboru da neki predijalci, zaobilazeći taj sud, idu na sudove izvan opatije.⁶¹

Osobito je važno da su u nadležnosti opatijskog suda bili i sporovi između opata i podložnika. U takvim sporovima opata su kao stranku predstavljali posebni zastupnici (fiscales, procuratores). Opatov je »komeš« u takvim slučajevima trebao izigravati nepristrasnog suca. To mu obično nije uspijevalo. Keglevići su, npr., za »komeše« postavljali takve ljude koji su uvijek bez ikakvih skrupula zastupali njihove interese.

Dvorski je župan, osim redovitih sudskih skupština, sazivao opće vlastelinske skupštine kadgod je trebalo rješavati neka pitanja (insurekcija, javni radovi i sl.).⁶²

Te su skupštine, skupštine plemića i predstavnika seoskih sučija, bile zapravo svojevrsni samoupravni organi podložnika opatije. Ta je samouprava doduše bila vrlo ograničena; opat je preko svog župana snažno utjecao na njen rad. No, ipak se preko tih skupova izgradila svijest o postojanju zajednice opatijskih podložnika (universitas nobilium praedialium ac generationalium).

Politička borba predijalaca u toku nemira sredinom XVI st. bila je usko povezana uz opatijske skupštine. Predijalci su se najprije borili za uklanjanje opatova utjecaja iz tih skupština, tj. za punu samoupravu opatijskog plemstva. Kad je to bilo postignuto, skupštine su postale mjesto gdje su izgrađivani zajednički stavovi i donošene odluke o zajedničkim istupima u borbi protiv opata.

II Tendencije u razvitku feudalne rente

Naprijed smo spomenuli da su nemiri na topuskim posjedima bili najuže povezani s promjenama u sistemu feudalne eksploatacije. Odmah treba istaći da su te promjene zapravo i bile glavni uzrok nemira, jer se preko njih povećavalo feudalno izrabljivanje kojim su bile pogođene sve kategorije opatijskih podložnika, iako je na vlastelinstvu inače postojao veoma složen sistem pobiranja rente.

U ovom kratkom prikazu želimo odrediti osnovne oblike feudalne rente preko kojih se to povećavanje eksploatacije vršilo. U vezi s tim pokušat ćemo prikazati stanje feudalne rente na topuskim posjedima sredinom XVI st. i zatim tendencije njena razvitka.

Ponajprije treba reći nekoliko riječi o obavezama opatijskih predijalaca. Prediji su dobivani individualnim darovnicama i zato su njihove obaveze prema opatu obično bile vrlo izdiferencirane. No unatoč tome može se utvrditi da su prema opatu određene obaveze imali sami predijalci, a određene njihovi kmetovi. Na vlastelinstvu se često isticala razlika između predija s kmetovima i predija bez kmetova, jer je u podavanjima i obavezama jednih i drugih postojala znatna razlika.

⁶¹ F. Šišić, Hrvatski saborski spisi IV, 406.

⁶² U instrukciji iz 1638. opatijska se skupština zove »sokodalom«. (Ndb. a., Oecon., br. 1173.)

Svi su predijalci, međutim, plaćali opatu novčanu daću. Ta daća potječe još iz doba osnivanja opatije. U fundacionalnim ispravama spominju se »quidam jobagiones« koji za svoje posjede umjesto marturine daju tri pense fri-zatika.⁶³ Čini se da su to bili pretci kasnijih plemićkih općina i nekih predijalaca.

Novčana daća koju su u XV i XVI st. plaćali sami predijalci nije se smatrala teškim teretom. Pobirala se u različitim iznosima s pojedinih predija, a nazivala se »martinščina« ili »terragium«. Predij Golina davao je, npr., 1424. opatu samo marku denara.⁶⁴ Predij Augušanovec je 1434. plaćao deset pensa denara; u taj su se iznos uračunavale i neke komutirane prirodne daće. Isti je predij 1489. plaćao samo jednu forintu te daće.⁶⁵

Slično je bilo i u XVI stoljeću. Predij Črvilno je davao godišnje »terragium« 2 forinte, predij Stupnički Vrh 60 denara, predij Marinja sela 20 denara, Otok, Cerje, Strelča selo i Prikraj po pedeset denara, Gračenica i Mala Bukovica po jednu forintu, Lukovo 35 denara itd.⁶⁶

Novčana daća (martinščina), bila je u XVI st. manje-više samo simbolično podavanje. Nju su predijalci davali, kako su tvrdili i neki suvremenici, samo u znak priznavanja opatove vlasti (in signum dominii). Ta se daća u XVI st. uglavnom nije povećavala.

Najvažnija prirodna daća koju je opet dobivao s predija bila je desetina. O toj će daći biti napose govora. Ovdje samo spominjemo da su je u punom iznosu morali davati predijalci bez kmetova.

Opat je, s nekih predija dobivao »darove« (munera), zalazninu (descensus sancti Martini), i, obično, desetinu svinja. Bilo je, međutim, predija koji osim novčanog činža (martinščine) nisu davali ništa drugo.⁶⁷

Opatu je s nekih predija pripadao i dio tlake. Tako su, npr., kmetovi predijalaca iz gorskog distrikta morali »služiti« tlaku svaki tjedan dva dana tvrđi (tj. opatu), a jedan dan predijalcu.⁶⁸ Biskup Bruman je 1562. odredio da i prediji Črvilno i Stupnički vrh moraju davati tlaku. Svaki je posjed bio dužan dati dva težaka godišnje za košnju sijena i četiri za obavljanje žetve.⁶⁹ Čini se ipak da većina predija nije davala tlaku.

Sami predijalci morali su prevoziti u opatove podrume sakupljenu desetinu vina; svaki je bio dužan prevesti tri bačve.⁷⁰ Općenita dužnost svih predijalaca bila je i vojnička služba u opatovu banderiju.

Podavanja plemićkih općina i predijalaca bez kmetova razvijala su se u sličnom smjeru.

Bovički su plemići privilegijem opata Barnabe iz sredine XV st. bili oslobođeni svih oblika tlake. No opat Andrija Tuškanić primorao ih je 1527. da daju radove na održavanju kaštela koji su sami izgradili (labores castrenses).⁷¹

⁶³ CD III, str. 103—106, 117.

⁶⁴ Ndb. a., Don., br. 54.

⁶⁵ Isto, br. 58, 122.

⁶⁶ Isto, br. 119, 141, 154, 155, 161, 169, 203, 212, 216.

⁶⁷ Isto, br. 37, 54, 58, 119, 154.

⁶⁸ Isto, Jur., br. 222.

⁶⁹ Isto, Don., br. 201, 204.

⁷⁰ KAZ, Acta Capituli Antiqua, sv. 94, br. 26.

⁷¹ Ndb. a., Don., br. 170.

Sami su plemići sredinom XVI st. tvrdili da je jedina njihova radna obaveza trodnevna straža u topuskoj tvrđi.⁷²

Opat Gvido je u XV st. primorao sve plemiće bez kmetova u Brkiševini da plaćaju marturinu (devet marketa), daju desetinu svinja i zalazninu pobi-račima daća. Opat Tuškanić je 1523. povećao zalazninu koju su ti plemići inače davali zajednički.⁷³

Podavanja plemića u Dolcu, Radostiću i Svračicama uređena su još 1361. Opat je i tu svim plemićima bez kmetova nametnuo marturinu. Svi su nadalje morali davati desetinu svinja, zalazninu i novčanu daću (o Miholju).⁷⁴ Na sličan su način bila određena podavanja i drugih plemićkih općina.

U cijeloj prvoj polovici XVI st. vlastelinstvo je natojalo podvrći sitne plemiće tlaci. Pritisak u tom smjeru započeo je, prema kasnijim izjavama samih plemića, 30-ih godina, nakon izgrađivanja kaštela u Boviću, Pokupskom i Svračicama. U vrijeme građenja tih utvrda plemićima je nametnuta obaveza da rade na održavanju svih obrambenih objekata na vlastelinstvu (*labores castrenses*).

Opat je nakon toga od plemića zahtijevao da obavljaju i neke poljoprivredne radove (*labores gozpochynales*). Ti su radovi u početku bili neobavezni, samo »ad petitionem abbatis«. Plemići su za vrijeme rada dobivali hranu.⁷⁵ Međutim, opati su ispoljavali težnju da te neobavezne radove postepeno pretvore u stalnu tlaku.

Ta se težnja najpotpunije očitovala za vrijeme Keglevičeve uprave. Keglevići su pokušali sve sitne plemiće i neke predijalce natjerati da daju stalnu tlaku. Plemići su se 29. III 1550. tužili da ih primoravaju »adinstar rustico-rum . . . ad omnes labores.«⁷⁶ Slično su i 1551. protestirali protiv uvođenja »različitih i neuobičajenih radova«.⁷⁷

Tlaka se, na taj način, pojavljivala među novim feudalnim teretima i važnim uzrocima nemira. No, glavno područje povećavanja feudalne eksploatacije nije ipak bila tlaka. Radna se renta zapravo samo uvodila među terete nekih privilegiranih podložnika. Ti su se podložnici borbom protiv tlake borili protiv svog ukmećivanja, pretvaranja »ad rusticos«.

Složeni sistem posjedovnih odnosa na topuskom vlastelinstvu na svoj je način utjecao na položaj kmetova. Gledano kroz te odnose, može se reći da su na vlastelinstvu živjele dvije grupe kmetova: kmetovi u neposrednom posjedu opata i kmetovi na predijima.

Neke obaveze opatovih kmetova navedene su već u ispravi iz 1211. Ondje je određeno da kmetovi »stotnina« (*centuriones*) obavljaju tlaku i daju određenu količinu poljoprivrednih proizvoda opatu i njegovu županu.⁷⁸ Opat je uživao cjelokupnu rentu tih kmetova.

I u XVI st. opatovi se kmetovi zovu »jobagiones centuriarum seu judicatum«. Njihova je osnovna daća sada postala desetina, a davali su još tlaku, marturinu (20 denara po selištu) i redovite selišne daće (selišne daće u žitari-

⁷² Kaz, Acta loci credibilis, ser. II, br. 796.

⁷³ Ndb. a., Don., br. 156.

⁷⁴ CD XIII, str. 122—126.

⁷⁵ KAZ, Acta Capituli Antiqua, sv. 94, br. 26.

⁷⁶ Ndb. a., Jur., br. 219.

⁷⁷ KAZ, Acta Capituli Antiqua, sv. 94, br. 26.

⁷⁸ Tkalčić, n. dj., 112.

cama, darove, selišni činž itd.).⁷⁹ Opatovi su se posjedi u XVI st. stalno smanjivali, pa se smanjivao i broj kmetova u njegovu vlasništvu.

Većina topuskih kmetova živjela je, međutim, na predijima. Opat je od tih kmetova uzimao samo dio feudalne rente, a dio je ostajao predijalcu. Podjela rente između opata i njegovih vazala spominje se već kod osnivanja opatije. Andrija II je 1213. odredio da kmetovi s posjeda Maje, Stabandže, Jalševnice, Zrnova i Zelne daju dvije trećine kunovine opatu, a trećinu njegovim vazalima Gostovu i Petru.⁸⁰

Najvažnija daća koju je opat u XVI st. pobirao s predija bila je desetina (desetina vina, žitarica i svinja). S nekih posjeda opat je još uvijek dobivao i dio marturine. Ta je daća, doduše, postala sporedna, ali je opat s vremena na vrijeme mogao nametati i izvanredne novčane daće. Kmetovi nekih predija davali su opatu i dio dužne tlake.

Tako su poslije podmirivanja opata ostajale predijalcu samo redovite daće (fiksirana feudalna renta): selišne daće u pšenici, prosu, zobu, vinska gornica, selišna daća u novcu (terragium) i, eventualno, trećina marturine. Na većini predija pripadala mu je cjelokupna tlaka.

Kmetovi na predijima imali su, dakle, u stvari dva feudalna gospodara: opata koji je pobirao uglavnom progresivne oblike feudalne rente (desetinu) i predijalca kojem su pripadali njeni fiksirani oblici (redovite daće i podavanja). Upravo je takva raspodjela rente imala osobito značenje u nemirima od 1549. do 1555.

U XVI st. u Hrvatskoj su nastali veoma povoljni uvjeti za prodaju poljoprivrednih proizvoda, jer se carska vojska na granici snabdijevala uglavnom iz mjesnih izvora. Mogućnost velikih zarada shvatili su i sami feudalci, pa su se gotovo svagdje zainteresirali za prodaju poljoprivrednih proizvoda vojsci. To je dovelo do povećavanja feudalnog pritiska na prirodne daće. Na topuskom vlastelinstvu bila je u tom pogledu još i posebna situacija. Smanjivanjem aloda i vlastitog gospodarstva Keglevićima se neprekidno sužavao izvor svih prihoda. Zbog toga su oni imali jedini izvor kako povećavanja prihoda od prirodne rente, tako isto i prihoda uopće, u povećanju feudalnog pritiska na progresivnoj renti koja im je pripadala na cijelom vlastelinstvu. A glavna daća u u tom dijelu rente bila je desetina.

Zbog značenja te daće na opatijskim posjedima istaći ćemo nekoliko karakterističnih momenata u njenu razvitku.

Prilikom osnivanja opatije desetina nije spomenuta među kmetovskim daćama, ali se spominje podavanje »porcos regios«. To je najvjerojatnije kasnija desetina svinja. Desetina svinja spominje se na opatijskim posjedima 1360. kad ju je zajedno s marturinom pokušao prisvojiti ban.⁸¹ U sporazumima opata Guillerma i plemića iz Svračica, Dolca i Radostića također se navodi samo desetina svinja (dicatio porcorum).⁸² Desetina žitarica i vina počinje se redovito javljati tek u ispravama XV stoljeća.

U XVI. st. desetina vina je dobila osobitu važnost. Ona se najviše pobirala s predija oko Kupe i Gline. Dio predija davao je tu daću u naturi, a dio u novcu.

⁷⁹ Ndb. a., Jur., br. 222.

⁸⁰ Tkalčić, n. dj., 113.

⁸¹ CD XIII, str. 83—85.

⁸² Isto, str. 122—126.

Desetinu vina morali su davati i oni predijalci koji nisu imali kmetova.⁸³ Desetinu s većih predija davali su inače kmetovi, dok su predijalci za svoje posjede plaćali samo četiri denara za svaku žitnicu (horreum).⁸⁴ Predijalci s kmetovima plaćali su dakle desetinu samo simbolično. Oni su inače bili dužni da desetinu sabranu na njihovim predijima prevezu u Topusko.

Nastojanja Petra Keglevića da poveća naturalne prihode koncentriralo se upravo u pritisku na desetini. Taj se pritisak ispoljavao na dva područja:

1. u rekomutaciji desetine iz novčanog oblika u naturalni. Vraćanje desetine u njen prirodni oblik značilo je, naime, njeno povećavanje. Novčani ekvivalent koji se plaćao u ime desetine bio je doduše progresivan, ovisan o količini uroda, ali on nije uvijek rastao u skladu s tržišnim cijenama proizvoda. Keglevići su dobivali mnogo više u slučaju kad desetinu sakupe uaturi i zatim je prodaju, nego da od podložnika poberu njen novčani ekvivalent;

2. težnja za unifikacijom desetine također je bio put kojim se ta daća povećavala. Petar Keglević je naime nastojao da desetinu nametne i onima koji je inače nisu davali, odnosno da je svi plaćaju u njenoj realnoj vrijednosti. Time se za neke grupe opatijskih podložnika desetina pojavljivala kao potpuno nov teret.

Keglević je prvi put pokušao povećati svoje naturalne prihode 1540. uvođenjem izvanredne naturalne daće (dviije kvarte pšenice od svakog kmeta).⁸⁵ Potkraj 40-ih godina počeo je tražiti od svih podložnika da daju desetinu u naturalnom obliku i u punom iznosu.⁸⁶ Tome su pružili energičan otpor naročito plemići i predijalci. Prvi su zahtijevali da desetinu i dalje plaćaju u novcu, a drugi da umjesto nje daju simbolična četiri denara. Sukob oko desetine dobio je odmah centralno mjesto u nemirima.

Opterećenje desetinom se višestruko povećavalo primjenom novih oblika njena pobiranja. Kmetovi su se 1555. tužili »da se pamti gotovo sto godina da se desetina pšenice, prosa i drugih žitarica u Topusko nije davala u naravi, već se samo plaćalo po deset denara od mjere (cum capetiis . . . denarios decem) s cijelog kunovnjačkog selišta«. Gornjaci koji su živjeli oko vinograda plaćali su samo dva denara. »Sada primoravaju« — navodili su dalje — »da platimo po šezdeset i četiri denara« (misli se po mjeri). »Jednako se tako prije od svake svinje plaćala samo krajcara, sada pak tjeraju da se plati osam denara«.⁸⁷

Citirani pasus pokazuje da se opterećenje desetinom žitarica u novim uvjetima povećavalo preko šest puta, desetinom svinja oko pet puta. Taj pasus, nadalje, pokazuje da su Keglevići dopuštali da se i dalje desetina plaća u novcu, ali sada u realnim ekvivalentima.

Sumarni financijski učinak koji su Keglevići postigli uvođenjem nove desetine i drugih tereta izračunavali su 1555. sami podložnici. Prema njihovoj predodžbi bilo je doduše sve ono što su Keglevići dobivali novim oblicima eksploatacije, povrh tradicionalne desetine, samo pljačka, otimačina, nezakonito i nasilno utjerivanje daća. Keglevići su međutim za sve nove terete pronalazili legalno opravdanje.

⁸³ Ndb. a., Jur., br. 222.

⁸⁴ Isto, br. 235.

⁸⁵ Isto, br. 219.

⁸⁶ KAZ, Acta Capituli Antiqua, sv. 94, br. 26.

⁸⁷ KAZ, Acta loci credibilis, ser. II, br. 800.

Sudac Brkiševine tvrdio je da su stanovnici te općine otimanjem »žitarica, vina, svinja, novčanim daćama i mnogim drugim nametima« oštećeni u doba Keglevičeve uprave za oko 4.000 forinti. Plemići i neplemići općine Rovišno procijenili su da im je novim teretima nanoseno oko 1200 forinti štete. Stanovnici općine Kliman morali su dati »nezakonite desetine pšenice, prosa, svinja i sijena« u vrijednosti od 1200 forinti. Podložnici općine Svračica bili su »u različitim stvarima i stoci, zatim u vinu, pšenici i ostalim žitaricama« oštećeni za oko 600 forinti. Seljaci u općinu Bratetić procijenili su »nezakonite daće« na 500 forinti, u općini Kučkovec na 706 forinti, u općini Preseka na 200 forinti. Stanovnici Budomerića su tvrdili da im je »nezakonitim desetinama svinja, pšenice, prosa i drugih žitarica« nanosena šteta oko 100 forinti. U općini Bović nove daće i počinjene štete cijeno su čak na 8000 forinti.

Na vlastite posjede većine predijalaca desetina je uvedena u doba Keglevičeve uprave. Opat je pojedine predijalce morao primoravati oružjem da tu daću daju. Tako je, npr., Petra Hrušovačkog držao u tamnici sve dok nije dao 100 vedara vina. Na kuriju Mihajla Hrušovačkog napali su njegovi ljudi oružjem i obavili desetinjanie »s velikim i neuobičajenim vedrom« (cum maiore et non consueto cubulo). Mihajlo Hrušovački je cijenio da mu je uvođenjem desetine nanoseno oko 300 forinti štete.

Slične podatke iznijeli su 1555. i drugi predijalci. Pavao Kukurić bio je oštećen desetinom za 1000 forinti, Juriša Žarković za 500 for., Krsto Šišinački i Marko Srbelin svaki po 300 for., Nikola od Male Bukovice oko 100 for., Tomo Banski 20 for. itd.⁸⁸

U zaključku treba još jednom istaći da je u topuskim nemirima 1549—55. od početka do kraja dominirala borba protiv desetine. Ona je postala platforma na kojoj su se okupljali svi opatijski podložnici — kmetovi, sitni plemići i predijalci, jer su promjene u načinu njena pobiranja pogodile sve kategorije opatijskih podložnika. Tu se može naći objašnjenje za neke specifične crte tih nemira.

III Nemiri 1549—1555.

Preuzimajući 1533. opatiju novi se gubernator pismeno obvezao da će poštivati prava i slobostine predijalaca.⁸⁹ To je 1547. učinio i njegov sin, mladi opat Franjo.⁹⁰ Međutim, ni jedan ni drugi nisu se pridržavali tih obveznica. Svojim su surovim postupcima stalno pokazivali da ne shvaćaju stvarnu snagu predijalaca i plemića na vlastelinstvu. Gubernator Petar je već 1540. dao pozatvarati njihove predstavnike kad su zatražili da poštiva svoje izjave.⁹¹ Sve je to vodilo zaoštravanju odnosa na vlastelinstvu.

Povoljne prilike za početak otvorenih nemira stvorila je uvelike i Keglevičeva afera u Međimurju. Petar Keglević je 1541. zauzeo goleme međimurske posjede svoga zeta Gašpara Ernušta koji je umro bez direktnih nasljednika. Tome se energično usprotivio kralj tražeći te posjede za svoj fisk. Poslije višegodišnjeg natezanja Ferdinand je starog Keglevića proglasio buntovnikom i

⁸⁸ Isto. br. 796, 800.

⁸⁹ Ndb. a., Jur., br. 219.

⁹⁰ Isto, br. 235.

⁹¹ Isto, br. 219.

naredio banu Nikoli Zrinskom da mu oružjem oduzme međimrske posjede.⁹² Zrinski je 1546. zdušno obavio tu zadaću, jer je istodobno za te posjede isposlovaio sebi darovnicu.⁹³

Keglevićeva proskripcija 1546. bila je objavljena na svim njegovim posjedima. Vladao je pozvao podložnike topuske opatije da mu kao gubernatoru otkazu poslušnost.⁹⁴

Tako je na kraju taj nekoć najmoćniji velikaš u Hrvatskoj stavljen van zakona, uhapšen i interniran. Iako je nešto kasnije stari Keglević pomilovan, njegov je autoritet u tim događajima nepovratno propao.

U borbi za Međimurje Keglevići su stekli veoma snažnog neprijatelja u ličnosti bana Nikole Zrinskoga. Ban je namjeravao da im osim Međimurja preotme i ostale posjede, a osobito topusku opatiju.⁹⁵ Zbog tih pretenzija prema Keglevićevim posjedima on je podržavao, a možda čak i poticao, nezadovoljstvo predijalaca na topuskoj opatiji.

Z a v j e r a nezadovoljnih predijalaca 1549. bila je prva buntovnička akcija protiv Keglevića. Te su se godine potajno urotili ugledni predijalci Juriša i Petar Žarković, Pavao Muratović, Ivan Budački, Petar i Gašpar Držanić, Ivan Hrušovački, Tomo Banski i Ivan Biletić. Oni su odlučili ubiti mladog opata. Tu su namjeru htjeli ostvariti 1549, kad je sam opat došao zbog turske provale u topusku tvrđu da rukovodi obranom. Na ugovoreni znak, njihovi su ljudi potpalili topovski barut u opatijskoj crkvi vjerujući da će eksplozija odnijeti u zrak omrznutog opata i njegovu pratnju. Atentat međutim nije uspio; vlažni se barut nije htio upaliti i opat je izvukao živu glavu.⁹⁶

Pokušaj opatova ubistva ocijenili su suvremenici kao akt učinjen u korist Turaka, koji su upravo tada harali po okolici Topuskog. Tvrđili su da bi eksplozija baruta pomogla Turcima da bez većih borbi zauzmu tvrđu.

Na početku 1550. pretvorilo se nezadovoljstvo s mladim opatom i Keglevićima u opću i organiziranu nepokornost. Najvažniji događaj koji je utjecao na takvo oblikovanje tog nezadovoljstva bila je opća skupština predijalaca i predstavnika seoskih općina 7. siječnja 1550. Ta se skupština sastala na inicijativu nekoliko predijalaca, a održana je protiv opatove volje i bez njegova pristanka. Već je i sazivanje te skupštine bio pobunjenički istup, jer su takve skupštine uvijek i sazivane i održavane pod vodstvom opatova dvorskog župana.

Najvažnija odluka skupštine 7. I 1550. bila je svrgavanje s vlasti dvorskog župana Grgura Satnika, koji je otvoreno zastupao i branio Keglevićeve interese. Skupština je time zapravo zadala odlučan udarac vlastelinskoj jurisdikciji, jer je župan, postavljen od opata, vodio vlastelinsko sudstvo i gotovo svu upravu. Osobito treba istaći da je skupština izričito izjavila da vlastelin nema pravo postavljati župana i da tu dužnost može obavljati jedino ona osoba koju izaberu sami podložnici. Na skupštini je odmah i izabran novi dvorski župan. Predijalci i predstavnici sučija izabrali su Stjepana Strezaju, predijalca koji

⁹² Klaić, *Acta Keglevichiana*, LII.

⁹³ S. Barabás, *Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio*, Budapest 1899, 158—159, 164—168.

⁹⁴ Arhiv Hrvatske, *Neoregistrata acta*, sv. 96, br. 1.

⁹⁵ Barabás, n. dj., 171—178.

⁹⁶ KAZ, *Acta loci credibilis*, series I, litt. K, br. 287.

je bio poznat kao otvoreni opatov neprijatelj, osumnjičen čak zbog sudjelovanja u zavjeri 1549.⁹⁷

Na skupštini je dalje odlučeno da se podnese vladaru tužba protiv opata i njegova oca. Tu su tužbu »u ime cijele zajednice i svih stanovnika« (in personis totius communitatis et universarum incolarum) nekoliko dana kasnije sastavili pred zagrebačkim kaptolom predijalci Juriša Žarković, Mihajlo Hrušovački i Ivan Držanić i seoski suci Matija Pozojević, Juraj Purtić i Lovro Bratinčić. U njoj su bila opširno ocrtana mnoga nasilja mladog opata i gubernatora Petra Keglevića u cijelom razdoblju njihove uprave.⁹⁸

Tako su predijalci već na skupštini 7. I 1550. s dosta uspjeha učvrstili plemićku samoupravu na vlastelinstvu. Time su stvoreni svi preduvjeti za dalju borbu protiv desetine i drugih tereta. Osamostaljivanjem opatijskih skupština i seoskih općina bio je dezorganiziran sav aparat s pomoću kojeg je opat pobirao svoj dio feudalne rente. Izvori naklonjeni opatu nazivali su zbog svega toga skupštinu 7. I 1550. »dizanjem protiv svoje prirodne gospode«, »potajnom urotom«, »nepokornošću« i sl.

U tom momentu Keglevići nisu bili dovoljno jaki da upokore svoje podložnike. Sa strane također nisu mogli dobiti pomoć. Spomenuli smo već držanje bana Nikole Zrinskoga. No, postojali su i politički motivi koji su zahtijevali da se na sukob vlastelina i njegovih kmetova uza samu tursku granicu gleda sa svom obazrivošću.

Sve je to navelo Kegleviće da su pokret svojih podložnika prvo pokušali razbiti iznutra. Opat je najprvo utjecao na grupu predijalaca i plemića da se ogradi od tužba koje su protiv njega iznesene na skupštini 7. I 1550. Za to je pridobio 23 predijalca i plemića, uglavnom svoje službenike i ljude kojima je on podijelio predije.⁹⁹ Oni su potpisali izjavu da je tužba protiv opata nevažea, jer je sastavljena protiv njihove volje. Uz to su zatražili da se ta tužba rješava pred opatijskim sudom.¹⁰⁰

Povrh toga, Keglevići su pokušali zaobići odluku o smjenjivanju svoga dvorskog župana. Vjerujući, možda, da je Juraj Satnik smijenjen samo kao omrzuta ličnost, a ne kao njihov predstavnik, imenovali su novog župana, dakako ponovo svoga čovjeka — plemića Jurja Martinkovića iz Strelča sela.

Spomenuti vlastelinovi potezi nisu uspjeli. Većina predijalaca i sučija ostala je čvrsto uz izabranog župana. To se jasno pokazalo kad je novi opatov župan pokušao sazvati redovitu jurjevsku skupštinu 1550. Predijalci i seoske općine bojkotirali su tu skupštinu tako masovno da se uopće nije mogla održati.¹⁰¹

Slično je protekla skupština 20. travnja 1550. koju je sazvao izaslanik zagrebačkog kaptola Ivan od Velike. Na toj je skupštini novi opatov župan pokušao pokrenuti parnicu protiv zavjerenika iz 1549, ali su se tome energično usprotivili svi prisutni predijalci. Ponovo su iznijeli svoje stanovište

⁹⁷ Isto, br. 11.

⁹⁸ Ndb. a., Jur., br. 219.

⁹⁹ Izuzetak je možda bio predijalac iz Bijelih Breza Juraj Ajtić od Buzete koji se nije suglasio s akcijom protiv opata naglašavajući kasnije da pri tome »seruitor conductitius praefatorum dominorum Petri Keglewych et Francisci electi abbatis non fuerit«.

¹⁰⁰ Ndb. a., Jur., br. 218.

¹⁰¹ KAZ, Acta loci credibilis, series I, litt. K, br. 11.

»da Juraj Martinković nije zakonit župan ili špan, jer ga oni nisu ni izabrali ni potvrdili i da zato ne će dopustiti da im on sudi«. Uzalud su Keglevićevi ljudi dokazivali da opat ima pravo postavljati župana.¹⁰²

Usporedo s tom borbom za samoupravu koju su predvodili predijalci započela su i gibanja među kmetovima. Ona su odmah bila usmjerena protiv feudalnih tereta.

Istraga u travnju 1550. o podavanjima opatijskih kmetova u kotaru Gora pokazuje da su tamošnji kmetovi odbijali davanje nekih daća.¹⁰³

U rujnu 1550. pobunili su se kmetovi u sučiji Rovišno. Seljaci su oružjem napali opatova provizora Ivana Wyzera, kad je došao sa zahtjevom da oru vlastelinska polja u Svračicama.¹⁰⁴

Tokom 1551. i 1552. zbivanja su na topuskim posjedima karakterizirale spontane pobune po seoskim općinama i dalje zaoštavanje sukoba zbog desetine, osobito poslije prve presude u parnici između opata i podložnika.

Veće pobune izbile su u Boviću i Brkiševini. U Boviću je pobuna izbila 22. V 1551, kad je opatov kaštelan Juraj Bartaković došao da uvede novog župnika Nikolu. Bartaković je okupljenim seljacima po starom običaju htio predstaviti svećenika riječima: »Evo vaš župnik!« (Ecce plebanus vester!), ali taj čas je iz gomile na njega poletjelo kamenje. Uz zvonjavu zvona podignuta je odmah zatim uzbuna. Seljaci su oružjem napali opatove službenike. U sukobu je kaštelan Bartaković ranjen i opatovi su ljudi morali pobjeći iz sela. Župnik Nikola se u međuvremenu zaključao u župnom dvoru, ali seljaci su razvalili vrata i ondje ga sjekirama dotukli.¹⁰⁵

Dva dana kasnije, 24. svibnja 1551, izbila je pobuna protiv župnika u Brkiševini. Dok je župnik Juraj Novojević bio u crkvi, župljani su provalili u njegovu kuriju i otuda izbacili »neku časnu Luciju«, koja je s njim živjela. Poslije toga primorali su župnika da prekine obred i na kraju ga okovali u lance.¹⁰⁶

Pobune protiv župnika u Boviću i Brkiševini uklapaju se u borbu protiv opata. U početku svoje uprave Keglevići su, naime, doživjeli otpor nižega klera. Gubernator i opat slomili su taj otpor veoma surovo. Bacili su u svoje tamnice župnika Stjepana i kapelana Ivana iz Bovića, župnika Krstu Luckovića iz Brkiševine, Petra Kuzmića iz Preseke i Nikolu iz Topuskog. Neki su od njih čak pomrli u opatijskim tamnicama.¹⁰⁷ Nakon toga opat je na upražnjena župnička mjesta počeo dovoditi svoje ljude. Tako su zapravo spomenute pobune bile borba protiv opatove vlasti i utjecaja, jer je novi kler postao poslušno oruđe u rukama starog gubernatora i njegova sina.

U Brkiševini je 11. studenog 1551. ponovo izbila pobuna. Toga je dana opatijski službenik Petar Krljevački s jâkom pratnjom pokušao ondje sakupljati desetinu. Predvođeni sucem Ivanom Galinovićem, i opet uz zvonjavu, seljaci su s povicima »Heu, gore Bratthya!« navalili na sakupljače desetine.

¹⁰² Isto, br. 287.

¹⁰³ Ndb. a., Jur., br. 222; KAZ, Acta loci credibilis, series I, litt. K, br. 287.

¹⁰⁴ KAZ, Acta loci credibilis, ser. I, litt. K, br. 11.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Ndb., Jur. br. 219.

Naoružana gomila primorala je opatove ljude da se odmah izgube iz sela.¹⁰⁸

Usporedo s prikazanim događajima tekla je parnica između opata i zajednice predijalaca i kmetova. Spomenuli smo da su predijalci na početku 1550. podnijeli protiv opata tužbu kralju. Istodobno su i Keglevići tužili predijalce i kmetove zbog nepokornosti.¹⁰⁹ U toku rješavanja te parnice provedeno je na vlastelinstvu nekoliko istraga.

Povodom opatove tužbe saslušavali su svjedoke izaslanici zagrebačkog kaptola 25. — 30. IV 1550. i 17. V 1551. U tim su istragama utvrđeni mnogi prekršaji opatijskih predijalaca i kmetova prema opatu.¹¹⁰

U lipnju 1551. na vlastelinstvu je boravila kraljevska komisija koju su sačinjavali kninski biskup Matija Zaberdin, zagrebački kanonik Juraj Herešinci i Mihajlo Raven. Ta je komisija također provela istragu, ali ne samo u opatovu korist; bile su saslušane tužbe obiju strana. Komesari su donijeli i nekoliko odluka. Vratili su, npr., Juriši Žarkoviću i Stjepanu Curičeviću predije koje su im Keglevići oteli.¹¹¹ No, komisija je ipak veoma malo učinila na uklanjanju bitnih uzroka sukoba između opata i podložnika. Zbog toga je 8. listopada 1551. imenovana nova kraljevska komisija sa zadaćom da temeljito istraži privilegije predijalaca i napokon sredi odnose na vlastelinstvu.

U jesen 1551. zavladao je ipak na čitavom vlastelinstvu »nepokornost« prema opatu. Njegovu zahtjevu da se desetina daje u naturi (in specie) suprotstavili su se svi: predijalci, plemići i kmetovi. Predijalci su se tužili što »gospodin Petar Keglević tjera silom sve plemiće, predijalce... da protivno njihovim pravima i slobodnostima daju desetinu vina u naravi«. ¹¹² Otpor je postigao najoštrije oblike u Boviću i Brkiševini, gdje je 11. XI 1551. izbila i pobuna.

Tako je u jesen 1551. u sporu između opata i njegovih podložnika izbilo na površinu pitanje desetine, odnosno načina njezina plaćanja. To je odmah postalo i centralno pitanje sukoba.

To veoma jasno pokazuje tok parnice između opata i podložnika pred kraljevskim sudom u Požunu. Naime, poslije obavljenih istraga na vlastelinstvu kraljevski sud započeo je u travnju 1552. rješavati spor između opata i predijalaca. Sudu je predsjedao biskup Franjo Iločki, a prisustvovali su mu predstavnici predijalaca i opata.¹¹³ Rad suda obustavljen je zbog turske provale, ali su prethodno donesene privremene odredbe upravo o desetini. Tim je odredbama biskup Iločki želio zapravo na brzinu riješiti bit spora u opatovu korist: predijalci su prema njima trebali davati punu desetinu tj. svaki deseti kup priroda ili njegovu realnu vrijednost u novcu.¹¹⁴ Razumljivo je da oni te odredbe nisu htjeli prihvatiti niti kao privremene.

U ljeto 1552, kad su opatovi ljudi prema tim odredbama htjeli desetinjati pšenicu, ponovo je izbio otpor na cijelom vlastelinstvu. Podložnici su odbili

¹⁰⁸ KAZ, Acta loci credibilis, series II, br. 727.

¹⁰⁹ Ndb. a., Jur., br. 220.

¹¹⁰ KAZ, Acta loci credibilis, series I, litt. K, br. 11, 287.

¹¹¹ Isto, litt. br. 366.

¹¹² KAZ, Acta Capituli Antiqua, sv. 94, br. 26.

¹¹³ Ndb. a., Jur., br. 232.

¹¹⁴ »... de singulis capetiis decimalibus sive pecuniam pro singulis capetiis sive capetias... persolvere teneantur.«

pokornost i kraljevu nalogu, koji je 27. VIII 1552. naredio da plaćaju desetinu po tim odredbama.¹¹⁵

Svoju odlučnost da i dalje ustraju u borbi protiv nove desetine plemići i predstavnici sučija potvrdili su u listopadu 1552. na svojoj skupštini u Boviću. Tu su, poslije dugotrajna vijećanja, odlučili da neće nikome dopustiti da pregleda njihove žitnice i desetinja urod.¹¹⁶

Ta je odluka bila poticaj seljacima u pružanju otpora u jesenskoj sezoni desetinjanja. Malo je tko ujesen 1552. dao opatu desetinu vina, žitarica i svinja. Samo su ponegdje, kao npr. u Stupničkom vrhu, opatovi ljudi uspjeli oružjem provaliti u kmetske žitnice. U borbu protiv desetine uključili su se tada i neki predijalci koji su u početku nemira stajali po strani ili su bili uz Kegleviće. Predijalci su gotovo svagdje spriječili desetinjanje.¹¹⁷ Kmetovi su istodobno pružali otpor i drugim feudalnim teretima. Tako je, npr., u Ravnom bio napadnut opatov sluga Luka Selkovac kad je od kmetova tražio da izađu na tlaku.¹¹⁸ Seljaci iz Bovića i Golinje uništili su građu priređenu za popravak topuske tvrđe¹¹⁹ itd.

Svu širinu otpora desetini ujesen 1552. pokazuje izvještaj podsuca zagrebačke županije Tome Krajačića. On je od 1. do 11. studenoga 1552. obilazio vlastelinstvo opominjući kmetove i plemiće da plate opatu desetinu. Krajačić je bio u sučijama Boviću, Brkiševini, Bratetiću, Dolcu, Rovišnom, Svračicama, Purgariji i Kučkovcu. Svagdje je opominjao kmetove i plemiće, ali su oni odlučno odbijali davanje desetine. Bio je, nadalje, na posjedima predijalaca Krste Šišinačkoga, Petra Vukičevića, Mihajla Hrušovačkoga, Mihajla Golinškoga, Ivana Bukovačkoga, Pavla Kukurića, Tome Banskoga, Jurja, Ivana i Nikole Ajtića i drugih. Na kraju je morao konstatirati da je na vlastelinstvu otpor protiv desetine postao sveopći.¹²⁰

Ovdje treba dodati da je taj otpor mogao biti slomljen tek 1555, iako je već potkraj 1553. došlo do promjene u odnosu snaga između opata i pobunjenika. Uz to se na mnogim mjestima javljao otpor i drugim feudalnim daćama koje je opat pobirao.

Ravnoteža snaga na vlastelinstvu počela se 1553. mijenjati u opatovu korist. Do toga je došlo iz više razloga. Ponajprije zato što su neki predijalci napustili borbu protiv opata. Rascijep i teškoće u odnosima među predijalcima pokazuje njihov sporazum od 15. svibnja 1553. Taj su sporazum zaključili samo radikalniji predijalci i seoske općine, a predviđao je da će njegovi potpisnici nastaviti zajedničku borbu protiv opata i da će do kraja ostati međusobno solidarni. Sporazumu su pristupili predijalci Ivan Budački, Tomo Imprić, Juraj Ajtić, Krsto Šišinački, Petar Vukičević, Mihajlo Vojnović, Pavao Muratović, Juraj Žarković, Nikola Golinski, Mihajlo Stankovački i Marko Zerblyn, te seoske općine Bović, Brkiševina, Purgarija, Strmec, Zalaj, Preseka, Budomerić, Bratetić, Kučkovec, Dolac i Rovišno.¹²¹

¹¹⁵ Ndb. a., Jur., br. 235.

¹¹⁶ KAZ, Acta loci credibilis, series II, br. 722.

¹¹⁷ Ndb. a., Jur., br. 235.

¹¹⁸ KAZ, Acta loci credibilis, ser. II, br. 727.

¹¹⁹ Arhiv JA, Diplomata, XXXII, br. 81.

¹²⁰ KAZ, Acta loci credibilis, ser. II, br. 727.

¹²¹ Ndb. a., Jur., br. 255.

Težak udarac zadan je zatim pokretu predijalaca konačnom presudom kraljevskog suda 6. IX 1553. Na početku rujna kraljevski sud je ponovo počeo razmatrati sukob između opata i predijalaca. Na sudu, kojem je i taj put predsjedavao biskup Franjo Iločki (ab Wylak), provedena je opsežna rasprava o privilegijama predijalaca i opatovim pravima. Nakon toga je 6. IX 1553. izrečena konačna presuda.

Presudom je ponajprije dokinuta privremena odluka o desetini iz 1552, koju predijalci nisu htjeli prihvatiti. Biskup Iločki je sada pitanje desetine vješto zaobišao. Sud je utvrdio da su podavanja pojedinih plemića i predijalaca toliko izdiferencirana da se ne može donijeti odluka koja će jednako vrijediti za sve. Opat i dalje treba da pobire daće prema postojećim privilegijama.

Predijalce je najviše pogodio dio te presude koji je regulirao vlastelinsko sudstvo. Kraljevski sud je, naime, presudio da opat ima isključivo pravo imenovati dvorskog župana, a župan će rješavati sve sporove između predijalaca, kao i između njih i opata. Predijalci mogu apelirati na kraljevski sud, kao najvišu ustanovu, jedino u slučajevima kada se budu kršili njihovi osnovni privilegiji.¹²²

Time je Keglevićima omogućeno da u pogodnom momentu ponovo nametnu svoju vlast zajednici plemića i seoskih općina. Keglevići su to i učinili. Usporedo s vojnim akcijama protiv otpornika aktivizirali su 1554. i 1555. i opatijski sud. Prethodno su smijenili diskreditiranog župana Jurja Martinkovića i imenovali na taj položaj Ladislava Krmčića od Bužana. Krmčić je odmah pokrenuo desetak parnica protiv nepokornih predijalaca i seoskih sudaca. Aktualizirani su čak i oni prekršaji koji su se desili prije 5—6 godina. Tako je, npr., predijalac Mihajlo Hrušovački 1554. osuđen na gubitak predija zbog kritičkih izjava o opatu izrečenih još 1549.¹²³

Presuda kraljevskog suda 1553. odriješila je zapravo opatu ruke. To jasno pokazuje jedan slučaj iz 1554. U ožujku te godine potužili su se kralju na nova opatova nasilja predijalci Krsto Šišinački, Petar Vojnović, Vrban Pozojević i Juraj Purtić. Palatin Nadasdy je međutim odbio njihovu tužbu s obrazloženjem da je za nju nadležan opatijski sud.¹²⁴ Tako je zapravo proglašeno da opatovi oružani napadi na pojedine predijalce nisu povreda njihovih osnovnih privilegija.

Potkraj 1553. započeo je mladi opat Franjo voditi sistematske akcije protiv nepokornih plemića i kmetova. Sam je opat postao vođa naoružane bande koja se isticala u cijelom Pokuplju. U kasnu jesen 1553. opatovi su ljudi »s puškama i drugim oružjem« uspješno sabrali nešto vinske desetine čak i u Boviću.

Tokom 1554. Keglevići su već na cijelom vlastelinstvu pobirali desetinu uz pomoć naoružanih odreda. Sam je opat ujesen te godine s naoružanim slugama obilazio sela i silom utjerivao tu daću.¹²⁵ Otpor desetini nije se mogao slomiti ni na koji drugi način. Ali unatoč opatovim oružanim akcijama pojedina žarišta otpora nisu bila ugušena još ni 1555. Tako su, npr., seljaci iz općine Budomerić nekoliko puta potjerali opatove ljude kad su došli po dese-

¹²² Isto, br. 235.

¹²³ Isto, br. 254.

¹²⁴ Isto, br. 235c.

¹²⁵ Isto, br. 250, 262.

tinu.¹²⁶ Seljaci iz Rovišnog nisu desetinu platili još ni u proljeće 1555. iako su je opatovi ljudi više puta tražili.¹²⁷

Tokom 1554. i 1555. opat Franjo je nekoliko puta napao svoje podložnike koji su se sklonili na susjedna vlastelinstva. Naime, u vrijeme Keglevičeve uprave topuske su posjede počeli masovno napuštati kmetovi, a donekle i predijalci. Do 1550. opatiju je, npr., zbog povećavanja feudalnih tereta napustilo preko 150 kmetova.¹²⁸ Opatove akcije protiv nepokornih podanika 1554—55. još su više tu migraciju pojačale. Mnogi su predijalci našli službu izvan vlastelinstva.

No, čini se da su te izbjeglice i dalje sudjelovale u borbi protiv opata. Činili su to osobito oni kmetovi i predijalci koji su se sklonili na susjedne posjede zagrebačkog kaptola. Franjo Keglević je zbog toga više puta napadao na te posjede i ondje lovio bjegunce. Na početku 1555. poslao je, npr., odred svog kaštelana Krljevačkoga koji je na gradačkim posjedima pobio i izranio desetak bjegunaca.¹²⁹

Predijalci su u svojoj borbi protiv opata uživali potporu bana Nikole Zrinskoga. O razlozima zbog kojih je ban pomagao predijalce govorili smo naprijed. U toku opatovih akcija na ugušivanju nemira tokom 1554. i 1555. izgledalo je da će banova intervencija u korist predijalaca povratiti ravnotežu na vlastelinstvu. Ban je 15. XI 1554. upozorio palatina Tomu Nadasdyja da opat počinja protiv predijalaca okrutna nasilja. Pismom od 12. III 1555. ponovo je preporučio palatinu stvar predijalaca.¹³⁰

Možda su upravo te intervencije utjecale na palatina da promijeni svoje držanje prema sukobu na topuskom vlastelinstvu, tj. da intervenira protiv opata. Palatin je najprije 19. III 1555. opomenuo Keglevića zbog upotrebe oružane sile kod ubiranja daća, a zatim je 1. V 1555. imenovao kraljevsku komisiju za provođenje istrage. U komisiji su bili lektor zagrebačkog kaptola Luka, kanonik Matija Bruman, Tomo od Kamarja i protonotar Damjan Aranjan.¹³¹ Po nalogu te komisije i bana sačinjeni su protiv opata opširni zapisnici. Ti zapisnici pokazuju da je opat 1555. nastupao na veoma širokom planu protiv nepokornih podložnika, ali isto tako i to da njihov otpor još ni iz daleka nije bio slomljen.¹³² Sve to također potvrđuju podaci o pobuni u Klimanu i ubojstvu kaštelana u Boviću.

U sučiji Kliman pobuna je izbila 24. lipnja 1555. Tog je dana viceprovizor Stjepan istupio sa zahtjevom da kmetovi idu popravljati ograde opatovih vrtova u Šatornom. Kad su to seljaci odbili, vlastelinske su im sluge počele plijeniti stoku. To je izazvalo opći revolt. Seljaci su oružjem napali viceprovizora i njegove ljude, koji su se morali spašavati bijegom. Još isti dan neki su u zasjedi dočekali viceprovizora, ubili ga i odsjekli mu glavu.¹³³

¹²⁶ Isto, br. 264.

¹²⁷ Isto, br. 263.

¹²⁸ Isto, br. 219.

¹²⁹ Arhiv JA, Diplomata, XXXIII, br. 14; KAZ, Acta Capituli Antiqua, sv. 71, br. 46.

¹³⁰ Barabás, n. dj., I, 267—268, 286—287.

¹³¹ Ndb. a., Jur., br. 257, 262.

¹³² »Communis inquisitio nobilium et jobagionum in abbacia Thopozka existentium...« (KAZ, Acta loci credibilis, series II, br. 796, 800.)

¹³³ Ndb. a., Jur., br. 258, 267.

Nekoliko dana kasnije, 30. lipnja 1555, ubijen je opatov kaštelan u Boviću. Okupljeni seljaci gledali su s odobravanjem kako kmet Luka Prokaratić iz Velike Golinje mrcvari i probada kopljem njihova kaštelana.¹³⁴

Usprkos pokušajima predijalaca da se ponovo organiziraju i usprkos pojedinačnim istupima kmetova, Keglevići su tokom 1554. i 1555. očuvali svoju premoć na vlastelinstvu i razbili, štaviše, glavna žarišta otpora. To su postigli u prvom redu materijalnim uništavanjem i uklanjanjem s vlastelinstva najistaknutijih predijalaca. Opat je 1554. započeo sistematski obračun s predijalcima. To su u svojoj tužbi 8. I 1555. tvrdili i sami predijalci navodeći da je opat nešto prije počeo »jedne predijalce hapsiti i zatvarati a druge pljačkati i batinati«. ¹³⁵

Predijalac Petar Hruškovački bio je, npr., zatvoren u pokupski kaštel. Mihajlo Hrušovački je pravovremeno pobjegao s vlastelinstva, ali su opatovi ljudi ipak temeljito opljačkali njegov posjed. Nedugo poslije toga opatijski mu je sud službeno oduzeo predij.¹³⁶

Predijalac Tomo Banski iskupio se iz tamnice s deset volova i 200 kvarti pšenice. Opat je okupirao posjed predijalca Bernarda Biševića, koga je dao odvući čak u bužimsku tamnicu. Slično je prošao i Marko Srbelin (Zerbelyn) iz Slane: bio je zatvoren i zatim mu je predij oduzet.¹³⁷

Opat je dalje napao i opljačkao posjede Nikole od Male Bukovice, Petra Vojnovića i Krste Šišinačkog. Petra Vojnovića je čak proglasio kmetom.

Mladi je opat potjerao s vlastelinstva Jurišu Žarkovića i njegovu porodicu. Slično je prošao i predijalac Nikola Budački koji je služio kod bana Nikole Zrinskoga. Opatovi su ljudi opljačkali njegovu kuriju i potjerali s vlastelinstva njegovu obitelj.¹³⁸

Tako je opat Franjo Keglević tokom 1555. uspio materijalnim uništavanjem i protjerivanjem najistaknutijih predijalaca razbiti opatijsku zajednicu plemića i seoskih općina. Kako je upravo ta zajednica bila u borbi protiv opata najorganiziranija snaga, njeno je razbijanje bilo pretpostavka za ponovo uspostavljanje opatove vlasti. Međutim, time ipak nisu bili uklonjeni glavni izvori nezadovoljstva i uzroci otpora feudalnim teretima. Čini se da su pojedinačni istupi nezadovoljnih podložnika potrajali sve do prelaska opatiije u ruke zagrebačkog biskupa 1558.

IV Neke karakteristike nemira na posjedima topuske opatiije

Na kraju našeg prikaza smatramo da treba još jednom istaći neke važnije momente iz topuskih nemira i ukazati na neke probleme koji se nameću poslije njihova razmatranja.

Naprijed smo istakli da su u tim nemirima zajednički sudjelovali predijalci, plemići i kmetovi. Na toj se činjenici treba napose zadržati, jer je upravo ona dala osobit pečat zbivanjima. Predijalci su po svojoj staleškoj i klasnoj

¹³⁴ Isto, br. 259.

¹³⁵ Isto, br. 261.

¹³⁶ Isto, br. 254; KAZ, Acta loci credibilis, series II, br. 800.

¹³⁷ Ndb. a., Jur., br. 250, 248; KAZ, Acta loci credibilis, series II, br. 800.

¹³⁸ Barabás, n. dj., I, 267—268; Ndb. a., Jur., br. 265; KAZ, Acta loci credibilis, series II, br. 800.

pripadnosti bili znatno bliže opatu nego seljacima. Bilo ih je koji su posjedovali čak i 100 kmetova. Uzeto u cjelini, veći dio kmetova na vlastelinstvu eksploatirali su predijalci. U vezi s tim postavlja se pitanje: što je bila osnovica zajedničke borbe predijalaca i kmetova, koji su interesi povezivali te pripadnike suprotnih klasa u zajedničku borbu?

Čini se da iz našeg prikaza jasno proizlazi da je to bila borba protiv povećavanja desetine. Povećavanje te daće pogodilo je sve kategorije opatijskih podložnika, a njeno mjesto u sistemu feudalne rente utjecalo je da se u borbi protiv tog povećavanja povežu njihovi interesi.

Desetina je bila daća koju je opat pobirao s cijelog vlastelinstva. Tendencija njena porasta putem rekomutacije pogađala je jednako sve kmetove: i one na opatovim vlastitim posjedima i one na posjedima predijalaca. Za naše je pitanje osobito važno to da je za kmetove na posjedima predijalaca ovo povećanje dolazilo upravo s opatove strane. Feudalni je pritisak dakle jačao na onom djelu feudalne rente koji je pripadao opatu, tj. glavnoj daći tog dijela — desetini. Stalne daće (fiksirani dio rente) koje je primao predijalac, kao neposredni zemaljski gospodar tih kmetova, nisu se mijenjale. Kako su kmetovi u konkretnoj situaciji bili zainteresirani ponajviše na tome da se ne povećavaju postojeći tereti, njihova se borba usmjerila protiv opata. Sve one daće koje su davali svojim predijalcima nalazile su se nekako u drugom redu. Polazeći od toga kmetovi su bili spremni da surađuju s predijalcima u borbi protiv opata.

U pojedinim sučijama otpor je s vremena na vrijeme izbijao i protiv drugih feudalnih tereta, ali uvijek samo protiv onih koje je pobirao opat (tlaka, novčane daće). Nije se moglo naći podataka o bilo kakvoj usmjerenosti tog otpora i protiv onih daća koje su se davale predijalcima.

Predijalci su se borili protiv desetine u prvom redu zbog toga što je opat tu daću nastojao nametnuti njihovim vlastitim posjedima. Sigurno je i to da nisu bili ravnodušni ni prema tome što se njenim općim povećavanjem povećavao udio opata u eksploataciji njihovih kmetova. Tako su predijalci i plemići u svojoj borbi da se desetina pobire na stari način imali snažnu podršku kmetova.

Plemići, osobito oni u plemićkim općinama, borili su se uza sve to i protiv svog ukmećivanja, jer su Keglevići stalno nastojali da ih primoravaju na davanje tlake. Tim se zapravo u borbu protiv desetine slijevala i borba plemića za njihove osnovne povlastice.

Povrh svega toga, krupni su predijalci bili nezadovoljni Keglevićima i kao upravljačima opatije. Glavni razlog za to nezadovoljstvo bio je odnos gubernatora Petra Keglevića i mladog opata Franje prema tradicionalnim institucijama toga crkvenog vlastelinstva. Keglevići su na vlastelinstvu vodili svjetovnu politiku svoje vrste. Ta je politika značila ograničavanje i u krajnjoj liniji likvidiranje državina koje su se temeljile na specifičnim crkvenim povlasticama. U tom kontekstu, predijalci su rado kritizirali svjetovno ponašanje mladog opata i njegovu indiferentnost prema religiji.

Ta zajednička borba protiv desetine nametnula je međutim, pokretu na vlastelinstvu vrlo uske okvire. U tim okvirima nemiri nisu nikada mogli pre-rasti u pravi antifeudalni pokret.

Borba predijalaca protiv opata podudarala se sa stvarnim interesima kmetova samo u jednom pitanju. Predijalci i plemići vodili su zapravo borbu da bi

zaštitili svoja plemićka prava i privilegije. To je, gledano s toga stanovišta, borba nižeg plemstva protiv feudalnih magnata, kakva se u to doba može vidjeti na mnogim mjestima. Takva se borba mogla jedino i voditi u granicama postojećega feudalnog sistema. Svako prelaženje tih granica oduzimalo bi joj njen smisao.

Stvarni interesi kmetova bili su mnogo dublji. Za njih je borba protiv povećavanja desetine bila samo borba protiv pogoršavanja njihova položaja, ali s mogućnostima da se dalje razvije u antifeudalnu pobunu. Kako su čitav pokret vodili predijalci, on je do kraja ostao u okvirima njihovih interesa. Pojedinačne dublje eksplozije koje su u toku nemira izbijale, gasile su se same po sebi zbog svoje neusklađenosti s pokretom u cjelini.

Ograničeni ciljevi zajedničkih akcija predijalaca i kmetova utjecali su osobito mnogo na izbor oblika borbe protiv opata.

Najmasovniji oblik borbe u toku nemira bila je nepokornost (*inobedientia*). Ona se ispoljavala u prvom redu kao pasivni otpor davanju desetine i drugih opatovih daća. Nepokornost se isto tako očitovala u nepriznavanju opatove jurisdikcije i u borbi za samoupravu. Pasivni otpor na tim područjima trajao je jednako dugo koliko i nemiri.

Nepokornost je obično bila samo prva faza u seljačkim nemirima i *bu-nama*. Revolucionarne snage među seljacima uvijek su nastojale pasivnu rezistenciju pretvoriti u aktivnu borbu. Vodeće snage topuskih nemira nisu uopće bile aktivne u tom pravcu. U svih sedam godina nemira pasivna je rezistencija bila pretežan oblik borbe protiv opata. I opatovo je držanje donekle utjecalo da se osnovni tok borbe održava na tom nivou. Zbog vojničke slabosti on je dugo vremena bio relativno pasivan prema zbivanjima. Njegova akcija na ugušivanju otpora započela je tada kad je pokret predijalaca sam po sebi zapao u krizu.

Zbog svega toga pojedinačne pobune u toku nemira imale su uglavnom samo obrambeni karakter. Seljaci su ustajali na oružje samo tada kad su opatovi ljudi u njihovim sućijama htjeli slomiti pasivni otpor, tj. ubirati desetinu, utjerati tlaku ili postaviti opatove ljude za župnike. Sve su te pobune bile međusobno nepovezane i spontane. To treba istaći zato što su inače drugi oblici borbe bili organizirani i koordinirani preko opatijskih skupština. Pobune su podizali u prvom redu kmetovi i one su, unatoč svemu, bile vrhunac nemira na topuskim posjedima.

Zavjera 1549. također je bila oblik borbe protiv opata. Tu su zavjeru zasnovali i pokušali provesti predijalci i upravo ona pokazuje ograničenost njihovih ciljeva. Predijalci su držali da će se svih zala Keglevičeve uprave riješiti ubojstvom mladog opata.

Poseban oblik borbe bila je, nadalje, *parnica* koju su protiv Keglevića pokrenuli predijalci i predstavnici seoskih sućija. To je bio svojevrsni legalni oblik borbe. On je počivao na uvjerenju da će kralj primorati Kegleviće na poštivanje starih privilegija i starih odnosa na vlastelinstvu. *Parnica* je utjecala na cjelokupne nemire, jer je očekivanje njena rješenja podržavalo na vlastelinstvu pasivnu rezistenciju.

U toku nemira, na vlastelinstvu su važnu ulogu odigrale samoupravne ustanove podložnika. Porast uloge seoskih općina bio je inače karakterističan gotovo za sve seljačke bune. Međutim, borba za samoupravne ustanove, osobito

za opću skupštinu, bila je u topuskim nemirima ponešto specifična. Ta borba nije bila vođena za defeudalizaciju tih ustanova, i zatim, uklanjanje opatovih ljudi nije bitno demokratiziralo skupštinu; u njoj su i dalje zasjedali svi predijalci, a samo predstavnici seoskih općina. »Zajednica predijalaca i seoskih općina« prešla je iz opatovih ruku u ruke opatijskog plemstva i ono je određivalo smjer njene djelatnosti.

Kronološke okvire topuskih nemira nije jednostavno odrediti. Kao njihov početak uzeli smo atentat na opata u ljeto 1549. Masovni otpor započeo je, međutim, u početku 1550. Borba protiv opata bujala je u svim oblicima sve do kraja 1553. U toj borbi tokom 1554. premoć počinje prelaziti na opatovu stranu. Opat je do sredine 1555. skršio glavne nosioce otpora. No, i te je godine ipak na više mjesta izbio otvoreni otpor desetini. Je li opat 1555. uspio u cjelini pacificirati vlastelinstvo? O tome dokumenti šute.

U klasnim sukobima između potlačenih seljaka i feudalne gospode izražavala se na najoštrij način društvena kriza u hrvatskim zemljama u XVI stoljeću. Velikoj seljačkoj buni 1573. prethodio je veći broj manjih pobuna koje su sve uglavnom izbijale zbog sličnih uzroka. Među tim pobunama bili su i topuski nemiri 1549.—55. Unatoč svim svojim specifičnostima, oni su, npr., imali isti uzrok kao i buna stubičkih kmetova 1567, tj. povećanje desetine.

Z u s a m m e n f a s s u n g

In diesem Aufsatz wird der Kampf der Prädialen und der Untertanen an der Abtei Topusko gegen den Gubernator der Abtei Petar Keglević, bzw. gegen seinen Sohn, der den Titel des Abtes führte, geschildert.

Die Einleitung ist den gesellschaftlichen Verhältnissen auf der Grundherrschaft am Vorabend der Unruhen gewidmet; kennzeichnend war hier eine besonders hohe Zahl der Prädialen und der Adelsgemeinden. Auf der Herrschaft hat sich noch immer die am Anfang des XIII Jhdts entstandene Verwaltungsstruktur bewahrt.

Aufgrund der Analyse der urkundlichen Quellen wird die Entwicklung der Feudalrente dargestellt. Vor den Unruhen treten bedeutende Änderungen hinsichtlich des Kirchenzehents ein. Der Abt versuchte diese Geldabgabe in die ursprüngliche Naturalienmenge zu verwandeln, womit die Untertanen viel mehr belastet wären. Auch von den Prädialen, die sonst als Vasalladel einen Teil der Feudalrente genossen, wurde der Kirchenzehent verlangt. Der Kampf gegen den Kirchenzehent wuchs zum Hauptinhalt der Aufruhr. Alle Kategorien der Untergebenen: Untertanen, Adelsgemeinden und Prädialen empörten sich. Die Unruhen fingen 1549. an mit der gescheiterten Verschwörung einer Gruppe von Prädialen, die den jungen Abt ermorden wollte. Nächstes Jahr setzte der allgemeine Ungehorsam (»inobedientia«) ein. Ein altes Organ der Selbstverwaltung auf dem Gebiet der Herrschaft, die Versammlung, wurde wieder ins Leben gerufen und übernahm die Leitung des Widerstandes. Dabei führten die Prädialen das erste Wort. Aufstände der bewaffneten Untertanen fanden mehrmals in den Gemeinden Bović, Erkiševina und Kliman statt. Erst im J. 1555. gelang es dem Abt, mit Unterstützung der Feudalbehörden jeden Widerstand zu brechen.

Am Ende wird darauf hingewiesen, dass sich diese Unruhen, trotz vielen Besonderheiten, in die allgemeine Tendenz der Intensivierung der gesellschaftlichen Kämpfe im XVI Jh. eingliedern.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB